

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ РОБІНА КОЛІНГВУДА ТА АРНОЛЬДА ТОЙНБІ

Тетяна МЕЛЕЩЕНКО, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук

У сучасному динамічному швидкозмінному світі людина постійно має справу з принциповими новими ситуаціями в усіх сферах свого життя. Зрозуміти їх своєрідність, новизну, прийняти єдино правильне рішення у новій ситуації неможливо без певних філософсько-історичних уявлень, що допомагають глибше осмислювати дійсність у єдності та різноманітності всіх її сфер, відносин і зв'язків, зрозуміти місце людини в сучасному світі.

В умовах глибоких змін у суспільстві важливо відмовитися від застарілих стереотипів, догм і умоглядних схем у мисленні та в практичній діяльності. Необхідно вчитися мислити і діяти творчо, конструктивно, винахідливо, на основі критичного осмислення минулої практики і сучасного досвіду. Перетворення суспільства завжди починається з критики орієнтацій і розуміння життя, що раніше панували, що вже вичерпали свої можливості як глибинні програми людської життєдіяльності. Нові суспільні умови формують потреби в нових типах світоглядної орієнтації, що забезпечують перехід до нових форм соціального життя. Для задоволення цих потреб треба спиратися на досягнення вітчизняної і світової культури, історії і філософії [9, 734].

Осмислити сутнісні сили людини в історії людства, в зміні історичних умов це є завданням такого філософського напряму, як філософія історії. Цей напрям філософського пізнання покликаний здійснювати загальну орієнтацію людини в історичному процесі. Він шукає відповіді на такі хвилюючі питання, які стосуються спрямування історичного процесу, предмета історії, методології та ряду інших проблем.

Особливістю багатьох напрямів сучасної філософії історії виступає те, що їх предметом стають глобальні проблеми всесвітньої історії і сучасної цивілізації. У різних філософсько-історичних школах не було і немає єдиного підходу до проблеми предмета філософії історії. Це пов'язано з тим, що різноманітне розуміння суті історичної реальності різними дослідниками веде до полярності їх філософських інтерпретацій історичного процесу, тобто філософії історії [9, 663].

У статті головну увагу приділено філософії історії таких відомих класиків як Робін Колінгвуд та Арнольд Тойнбі. Їх концепції при дослідженні проблем минулого та сьогодення заслуговують на увагу дослідників. Метою статті є осмислення та аналіз історичних концепцій Тойнбі та Колінгвуда. Завдання дослідження: 1. Розглянути ідею історії Колінгвуда, визначити предмет історичного дослідження, з'ясувати роль і завдання історика в процесі історичного дослідження. 2. Розглянути і обґрунтувати основні положення цивілізаційної теорії Тойнбі, визначити поле іс-

торичного дослідження. 3. Проаналізувати концепції філософії історії Тойнбі та Колінгвуда і дати їм порівняльну характеристику.

Під час проведення дослідження використано праці й підручники для комплексного і ґрунтовного осмислення і розуміння основних положень концепції Тойнбі та Колінгвуда. Головну увагу приділено першоджерелам, як основним і прямим свідченням позицій авторів.

Ідея історії Робіна Колінгвуда. Історія як наука. Предмет дослідження історії

Ідея історії – найвідоміша праця видатного оксфордського філософа Робіна Джорджа Колінгвуда. Основна проблематика тут присвячена питанням щодо предмета історії як науки, методології пізнання, об'єкта та суб'єкта історії та іншим. Головними запитаннями які намагається дослідити історик є: «Що є історія?», «Що є предметом історичного вивчення?», «Як створюється історична наука?», «Для чого вона потрібна?».

Колінгвуд намагається провести філософське дослідження природи історії як особливого типу чи різновиду знання, із своїм особливим предметом вивчення. Але для того щоб дати відповідь на запитання потрібен спеціаліст, який має володіти двома якостями:

- 1) бути істориком – мати досвід у цій формі думки, але не догматичний і не застарілий;
- 2) бути філософом – розмірковувати про цей досвід [4, 61].

Далі Колінгвуд дає визначення історії: *історія* – це різновид дослідження або розвідки; вона належить до розряду того, що ми називаємо науками, тобто до форм думки, з допомогою яких ми ставимо запитання й намагаємось дати відповідь. Завдання науки зосередитись на чомусь, що нам невідоме, й намагатися його розкрити. [4; 62]. Справжня наука починається з нашого невігластва, але не в усьому, а лише в певному питанні. Наука розкриває суть явищ, і в цьому розумінні історія є наукою.

Філософ визначає *предмет історії*: науки відрізняються тим, що розкривають явища різного роду. Історія розкриває дії людей, що відбулися в минулому [4, 63]. Потім дослідник дає відповідь на запитання «Як діє історія?». Діє історія шляхом інтерпретації свідчень і свідчення тут – це збір на наукову назва для речей, які поодиноці називаються документами. Документ – це річ, що існує тут і нині і дає змогу історикам отримувати відповіді на запитання [4, 63].

Призначення історії за Колінгвудом полягає у тому, що вона служить для самопізнання людства. Пізнати себе – означає пізнати, що таке бути людиною; як це бути людиною певного типу; що означає бути людиною, якою є тільки ти й ніх-

то більше крім тебе. Пізнати себе – це довідатись на що ти здатен, а для цього треба поглянути, що людина вже зробила. Цінність історії полягає в тому, що вона показує нам, що людина зробила, а отже й вчить нас, що таке людина. Така ідея історії належить сучасності, але не завжди люди мислили так само [4, 66].

Колінгвуд підходить науково до історичного дослідження, він робить екскурс в історіографію і аналіз попередніх досліджень. Він виділяє 4 етапи розвитку історичної думки: 1. Греко-римська історіографія. 2. Християнська історіографія. 3. Переднаукова. 4. Наукова.

Особливістю першої є теократична історія і міф. Теократична історія – це не наукова історія, а ствердження відомих фактів які інформують про подвиги божі. Така історія, хоч і не є історією людських дій, стосується людей. А міф – цілком очищений від людського складника, він має характер теогонії, його герої – це боги. Це є форми квазіісторії [4, 67]. Заслуга древніх греків у тому, що вони визнавали, що історія може бути наукою.

Наступним кроком уперед в елліністичній історіографії було виділення ідеї всього світу як єдиної історичної цілісності, та висунення ідеї ойкуменічної історії. Цій історіографії ми завдячуємо концепцією національної історії, де міститься дух народу.

Колінгвуд виділяє дві основні характерні для греко-римської історіографії риси: 1) гуманізм – оповідь людської історії з обмеженням божественним втручанням; 2) субстанціальність – головною категорією історії є субстанція, яка є причиною події [4, 69]. Що стосується християнської історіографії, то її характерними рисами є те, що вся історія писана за християнськими принципами буде універсальна, провиденційна, апокаліптична й періодизована. Це історія всього світу, вона є виявами провидіння і має заздалегідь визначений хід.

Повернення до гуманістичного погляду на історію було здійснено в епоху ренесансу. Історична думка знову поставила людину в центр своєї картини. Але ця історія стала історією людських пристрастей, що розглядалися як необхідні вияви людської природи [4, 114].

Нові тенденції у розумінні історії з'являються в період романтизму. З'являється концепція історії як прогресу, розвитку людського розуму та освіти людства. Історія розуміється як поступ до раціональності людського розуму [4, 159]. Ідея універсальної історії – історії прогресу від дикунських першопочатків до сучасної цивілізації.

З кінця XIX століття свій початок бере наукова історія. Її суть полягає в тому, що вона трактує історичне знання не пасивним прийняттям свідчення, а його критичним витлумаченням, ця критичність передбачає потребу в критерії, яким є історик. Історична думка – це не те саме, що природнича наука, а річ, наділена власним особливим характером, і яка несе людству новий погляд на світ. Історія – наука, не більше й не менше [4, 214]. У цей період з'являються різні підходи до трактування історії [цивілізаційний, формадійний]. Історія визначається як процес, розвиток.

Після системного аналізу та критики попередньої історіографії Колінгвуд розробляє власну концепцію історії як дослідження водночас критичного й конструктивного, чия нива – минуле людства у всій його цілості, а чий метод – реконструкція того минулого за писаними й неписаними документами, що критично аналізуються й інтерпретуються. Історія визнається як особлива й самостійна форма думки, чий можливості до кінця не досліджено. Наукою про людську природу може бути тільки історія [4, 283]. Предметом історії, що-небудь, окрім думки не може бути. Історичне знання має своїм предметом думку – не обдумані осмислювані речі, а сам факт думання-мислення [4, 392].

Колінгвуд висуває думку, що ходом історії управляє прогрес, за якою форми людської діяльності змінюють одна одну, являють собою кожна удосконалення попередньої. Загальна ідея історії викладена у дослідника в «Лекціях про філософію історії». Де він дає визначення історії, її мети та джерел. Історія є знанням про минуле і ми, щоб зрозуміти її особливості маємо цікавитись що ж воно таке минуле. Висувається думка про ідеальність минулого і майбутнього. Реально існуюче є теперішнє, а минуле із майбутнім є тільки ідеали [4, 456.]. Історія є об'єктивною вона цікавиться не своїм особистим минулим а минулим як фактом. Сировиною з якої робиться історія є джерело. Джерела є німі і потребують інтерпретації, є різноманітні, безкінечні і невичерпні. При їх тлумачення треба подолати авторитети і шукати нові свідчення, причини та істини, нові відповіді.

Колінгвуд визначає мету історії яка є прагматичною і цінність якої полягає в моралі, яку ми можемо з неї висувати, аби керуватися тією мораллю в нашій теперішній діяльності [4, 492]. Отже, в своїй концепції Колінгвуд підходить науково до дослідження історії, робить історичний екскурс цього дослідження та викладає власне бачення історичного процесу. Він підкреслює науковість історії і визначає її предметом думку та робить акцент на ціннісному значенні історичного знання.

Історичне пізнання, роль і завдання історика

Окрім питань щодо предмета історії як науки та механізмів її функціонування Колінгвуд із великою увагою ставиться до методології пізнання і до того, як впливає на дослідника матеріал, з якого він творить історію, та як дослідник впливає на матеріал. Пізнання як розумовий процес в осягненні історії це найважливіша для філософа проблема. Основною категорією пізнання є самопізнання: «Хто бажає пізнати все, той бажає пізнати себе. Самопізнання це пізнання всіх своїх пізнавальних здатностей» [4, 278]. Самопізнання не важливе саме в собі, а як умова, необхідна для критичної оцінки та надійного обґрунтування іншого знання.

Колінгвуд у своїй праці досліджує роль історика в історичному пізнанні та завдання яке він виконує. Завдання історика – не просто вивчення якоїсь дії, а уявне проникнення в цю дію, що становить своєю метою пізнання думки того, хто її

вчинив. Для історії предмет, який треба відкрити є не просто подією а думкою, вираженою в події. Відкрити ту думку означає зрозуміти її. Історичний процес є процес думок і людина розглядається як суб'єкт історичного процесу тому, що саме її поведінка визначається думкою. Історик має розглядати тільки ті події, які є зовнішнім вираженням думки і настільки, наскільки вони виражають ці думки. Природний процес – процес подій, історичний процес – процес думок [4, 289].

Таким чином, історичне знання це не тільки знання того, що було зроблено в минулому, а й водночас відтворення тих дій, увічнення діянь минулого в теперішньому. Тому об'єктом історичного знання є не просто щось, що лежить поза свідомістю, яка його пізнає, а діяльність мислення, що може бути пізнаною тільки такою мірою, у якій розум, що пізнає, відтворює її в собі у такий спосіб усвідомлює себе. Суб'єкт і об'єкт пізнання взаємно проникають, створюючи певне ціле, тому для історика ті чинності, історію яких він вивчає є не спектаклі для споглядання а переживання досвіду, що їх належить пережити у власній голові; вони є об'єктивними або знаними йому тільки завдяки тому, що вони ж – і суб'єктивні або власні його діяння [4, 293]. Виникає необхідність розглянути механізми, за допомогою яких історик зазначеним способом пізнає те, що він хоче пізнати. Право ініціативи завжди належить дослідникові, і тільки йому: здійснення цього права відбувається за допомогою запитань, які історик ставить до джерела. Відносини між істориком і джерелом виходять на перший план.

Характерна концепція, визначена Колінгвудом, як «теорія історичного знання в рамках здорового глузду», відповідно до неї істотними сторонами історичної науки є пам'ять і авторитет. Перш ніж події стають об'єктом історичного знання, вони мають бути кимось засвідчені в тому чи іншому вигляді. Після цього, не залежно від тривалості періоду, що минув із моменту події, історик має вважати таке свідчення щирим. Історія, отже, являє собою віру в істинність чийось слів; при чому не істотно, чи це неясні спогади, чи запис на місці подій, – факт віри від цього не зникає. Як результат – історична істина, якщо вона взагалі досяжна, існує як авторитетне висловлювання. Тому історик не має права нічого скорочувати, додавати від себе і насамперед він не має суперечити свідченням, які він розглядає. Бо, якщо він візьме на себе відповідальність відбирати і добирати, вирішувати, які з висловлювань джерела важливі, а які ні, то він вийде за межі джерела, керуватиметься якимись іншими суб'єктивними критеріями. Насправді кожен історик розуміє, що не завжди дотримується цього правила, бо наприклад інтерполує те, що в джерелі не виявлено відверто. Такі помилки характерні для роботи історичної думки, що сама в собі є автономною.

Автономія виявляється в різних формах, зокрема в побудові історичних конструкцій. Авторитети завжди розповідають істориків лише про деякі фази історичного процесу, залишаючи проміжки не висвітленими, тому історик має сам заповнити прогалини. Історик робить висновки, керуючись власними критеріями вірогідності, власною ком-

петентністю. Однак найбезпосередніші свідчення автономії історика дає критика джерела. Колінгвуд вітає історика, що «саджає свої авторитети на лаву свідків і перехресним допитом видобуває з них інформацію, якої ті не дали в своїх первісних твердженнях» [4, 314]. Отриманий таким чином висновок виявляється чимось уявленим, і тільки такого роду висновки породжуються істинно історичним мисленням. Рід діяльності історичної думки, що володіє зазначеними властивостями Колінгвуд визначає як апіорну уяву, без якої не можливе розуміння хоч би якогось історичного джерела, саме вона додає історичному оповіданню безперервність.

Автор «Ідеї історії» вказує, що ані матеріал історичного знання, ані деталі, безпосередньо дані в сприйманні, ані різні допоміжні засоби при інтерпретації історичних свідчень не можуть бути критерієм історичної істини. Таким критерієм буде ідея історичного процесу, ідея уявленої картини минулого. Це ідея історичної уяви як форми думки, що залежить від себе, що визначає й обґрунтовує саму себе. Вона належить кожній людині як елемент структури її свідомості, і вона формує її для себе, як тільки починає усвідомлювати, що означає мислити.

Дослідник зауважує, що картина, змальована автономно істориком, обов'язково претендує на істинність. Завданням ученого є не тільки побудова осмисленої, самодостатньої картини, її треба зробити водночас картиною речей, якими вони були в дійсності, що вимагає від історика підпорядкування трьом методичним правилам: 1. Локалізувати картину в часі та просторі. 2. Її несуперечливість – історичний світ є тільки один і все має співвідноситься з усім іншим. 3. Бачення історика має особливий стосунок до того, що зветься свідченням [4, 325].

«Дійсність», ніколи не полишає поля зору дослідника та формує його власне уявлення про навколишнє. Створений уявою історика світ завжди з нею співвідноситься. У процесі спілкування між істориком і джерелом відбувається двостороння взаємодія, що формує ціле. Апіорна уява формує у свідомості історика образ минулого, що визначає для нього вибір кола джерел, які він використовує в дослідженні. Історична картина, створена дослідником на підставі відібраних ним свідчень, зовсім не залежить від такої категорії, як об'єктивна історична істина бувши цілком уявленою. Історична картина залежить від інформації, що отримав історик, та його власних висновків. Отже кожен дослідник створює свою власну історію, об'єктивної історії не «від історика» не існує й існувати не може. Написати єдину історію, якою вона була насправді неможливо.

У цьому питанні автор приділяє увагу ролі історика і основним завданням його визначає інтерпретацію історії. Знаходження історичної істини способом подолання авторитетів та критичного ставлення до джерел. Справжній історик має вивчити певну думку, програти її в собі, опанувати і видати. Історик має відкрити в собі свободу, самостійний характер думки і тільки тоді його наука буде вільною і самостійною.

(Далі буде)